

ХРОНІКА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

УДК 94(477/51)«16-17»

Людмила ЛЕСИК
(Ніжин)

Діяльність ремісничих цехів Ніжина та їх взаємодія з міським магістратом (XVII–XVIII ст.)

Особливою увагою серед дослідників почали користуватися проблеми урбаністичного характеру. Насамперед це питання, пов'язані з отриманням містами права на самоврядування, діяльність міських установ, повсякденне життя міста, соціально-економічне становище міщанства тощо. Об'єктом таких досліджень стали міста Київ, Чернігів, Ніжин, Полтава й інші. Дана тематика досліджень є досить актуальною, адже всебічне вивчення будь-якого предмету надає впевненості щодо об'єктивності висновків.

Вигідне географічне розташування Ніжина на польсько-російському прикордонні зумовило посилену увагу польського короля до міста. Саме тому 26 березня 1625 р. місто отримало право на самоуправління або т.зв. магдебурзьке право [20, с. 301]. Головна особливість магдебурзького права полягала в тому, що мешканці міста, котрі займалися промислами і торгівлею, звільнялися від суду місцевої старшини та переходили під юрисдикцію міського уряду. Новоприбулих до міста ремісників однієї спеціальності або декількох схожих спеціальностей об'єднували в цехи, що підпорядковувались міському уряду – магістрату.

На соціально-економічне питання XVII–XVIII ст. звертає увагу велика кількість дослідників, що вилилося в чималу кількість досліджень. Їхня увага зачіпає або окремі аспекти, або надає загальну характеристику соціально-економічного розвитку регіону чи періоду. Так, загальну характеристику соціально-економічному стану території Лівобережної Гетьманщини дали Г. Швидько [33], В. Борисенко [1], В. Дядиченко [3], О. Путро [21] й інші. Велика кількість дослідників торкнулася питання діяльності ремісників та їхньої цехової організації. Серед таких науковців варто згадати О. Шафонського [32], О. Лазаревського [9], О. Єфименко [5], М. Слабченка [22], К. Лазаревську [11], В. Кулаковського [6; 7], П. Пи-

рога [16–19], П. Кулаковського [8], А. Доманову [2], О. Коваленка [12], С. Щербину [34; 35] й інших.

На жаль, праць, присвячених діяльності ніжинських ремісників та їх цеховій організації дуже мало. Деякі відомості містяться в працях О. Шафонського [32], О. Лазаревського [9], А. Єршова [4], В. Кулаковського [7], С. Щербини [34], Р. Крапивного [13–15]. Проте, жоден дослідник не відтворив діяльність ніжинських цехів і їх взаємодію з міським урядом. Саме це і є метою даного дослідження.

Ніжинський міський магістрат як орган міського самоврядування мав дбати про господарський стан міста, контролювати промисли та діяльність торгівельних закладів. Згадувана вже грамота Сигізмунда III окремим пунктом сприяла створенню у Ніжині цехів: «цехи всякие уряду мескому неженскому становить и закладать и на подтверждение на нас отсылать позволяем» [31, арк. 50]. З дослідження А. Єршова відомо, що не збереглися привілеї чи інші документи ніжинських цехів від першої половини XVII ст., які б пролили світло на час їх заснування та інші аспекти життя тогочасного цеху. Дослідник повідомляє, що в 1669 р. кушнірський, різницький і шевський цехи просили московський уряд видати їм нові царські грамоти, адже ті грамоти, що були в цеху, згоріли під час пожежі 1668 р. [4, с. 315].

Трохи світла проливає на історію ніжинських цехів цехова книжка ковальського ніжинського цеху – найстаріша з відомих цехових книг Лівобережної України [4, с. 315]. Вона розпочата в 1634 р. й містить реєстр братчиків цеху. На четвертому аркуші книги вміщено реєстр ткацького цеху, який, очевидно, був об'єднаний із ковальським [4, с. 315]. Інші ніжинські цехи згадуються у грамоті московського царя Олексія Михайловича «кушнирские, мясницкие и сапожников» [31, арк. 57].

О. Шафонський у своєму дослідженні називає 8 ніжинських цехів: «сапожный и кожевенный; кравецкий и кушнерский или скарняцкий, совместный; резницкий или мясницкий; кузнецкий, слесарский и котельников совокупный; калачницкий или хлебников; ткацкий; гончарский; музыцкий» і описує знамено кожного цеху та його символ (цешку). На знаменах цехів були зображені речі ремісників, образи різноманітних святих, їх імена, зірки, вензели царів і герб міста. Все це вишивалося золотом або сріблом. Також О. Шафонський згадує про знищений «цех старечий или нищих в приходских шпиталях или богадельнях живший» [32, с. 480–483]. Характерно, що з восьми міських цехів цеховий двір мали тільки шість.

Така велика кількість цехів і наявність у їх організації великої кількості братчиків свідчить про купівельну спроможність міста. За переписом 1666 р. загальна кількість людей у Ніжині, що займалися промислами, становила 141 особу [33, с. 49]. Румянцевський опис 1765–1769 років свідчить про 480 ремісників у місті. О. Шафонський за ревізією 1782 р. встановив у місті Ніжині 657 осіб різних ремісничих спеціальностей [32, с. 476–477].

Значимо, що велика кількість ремісників працювала у сфері виробництва одягу та речей зі шкіри й хутра. Так, у Ніжині на 1782 р. перебувало 164 чоботарі, 82 кравці, 87 кушнірів, 24 шапкарі, 53 бламарі (кравці, що шиють хутряні шуби) та 13 ткачів (всього 423 особи). Простежується дещо менша кількість представників ремісничих спеціальностей, пов'язаних із виробництвом продуктів харчування, їх автор нарахував 50 осіб: 17 хлібників, 29 м'ясників, 4 рибаків. Серед інших ремісничих спеціальностей багато представників налічували ковалі (21 особа), бондарі (38 осіб), гончарі (35 осіб) [32, с. 476–477]. Тож, бачимо у місті Ніжині велику кількість ремісників різних спеціальностей.

За рапортом про завдані матеріальні збитки пожежею 14 вересня 1754 р. можна простежити локальне розташування ніжинських ремісників і деяких цехових дворів у місті. Документ свідчить, що на території першої полкової сотні проживало 4 теслі (Липейки Денис, Петро Липейко, Остап і Хведор Липейко, Матвей Бринза, Стефан і Хведор Бринзи) [23, арк. 5 зв.], 2 ковалі (Матвей Сулитенко та Леско Максименко) [23, арк. 7], 1 ткач (Гришко Нечиаленко) та 1 швець (Іван Литвиненко) [23, арк. 6 зв.]. Також вказано, що ковалі, ткач і швець проживали в парафії Василівської церкви. На території другої полкової сотні, за Київськими воротами, проживали стельмахи (Хведор Старченко, Петро Пучка, Іван Казаченко, Корней Засухский, Василь Бурдя, Данило Бурдя) [23, арк. 10]. В третій полковій сотні постраждали від пожежі бондар Ілля Атенченко та теслі Ілля Литвин та Симон [23, арк. 12].

У самому місті Ніжин серед постраждалих 287 дворів, у яких було 1025 хат, містяться відомості про цех калачницький, де в одному дворі згоріло 4 хати [23, арк. 16 зв.]. Цех ткацький в одному дворі втратив три хати [23, арк. 17], а у кравецькому цеху в одному дворі згоріло п'ять хат [23, арк. 17 зв.].

Характер взаємовідносин між ніжинськими цехами та міським магістратом показує одна із справ фонду Генеральної військової канцелярії. Цехмістер кравецького цеху у 1727 р. Самуїл Прокопович поскаржився до Ніжинської полкової канцелярії на ремісників, що перебували як у складі цеху, так і позацехових, що самовільно беруть замовлення в купців, залишаючи без роботи цехових братчиків. Своїми діями такі ремісники спричиняють «шкоду і убиток» цеху, який не може сплачувати податки до міського магістрату. Цехмістер також повідомив, що для кращої організації роботи цеху всі братчики поділилися на 11 компаній по чотири ремісника в кожній. Отримані замовлення були поділені між всіма компаніями, що дало можливість заробити кошти всім братчикам. Усі вимоги цехмістра С. Прокоповича полкова канцелярія підтвердила й заборонила братчикам брати самовільно замовлення, а купцям віддавати матеріал ремісникам. Міському магістрату цехмістер представив постанову полкової канцелярії, порушивши таким чином порядок оскарження [24].

Удалося знайти матеріали, які ілюструють дану справу з іншого боку. У донесенні іноземних купців сказано, що цехмістер С. Прокопович сам роздавав товар для пошиття, чим багато хутра зіпсував і цим заподіяв купцям чималий збиток. Тому купці просили у гетьмана Данила Апостола права самостійно обирати ремісника з яким працювати, а не здавати хутра на цех [25].

В обхід магістрату до гетьмана писали донесення ніжинські купці, що скаржилися на приїжджих людей, які «между купцами баришництвом бадаются» і «жодного помоществования городу нечем не чинят ни на провиант ничего не дают и никаких податей и долегливостей не отбувають» [26, арк. 2]. Натомість у міський магістрат надійшов лист, де наказувалося розібратися у цій ситуації. Війт Петро Тернавіот здійснив розвідку, але вплинути на ситуацію не міг, адже скарги продовжували надходили на ім'я гетьмана [26, арк. 8].

До гетьмана скаржився і Василь Стасенко у 1732 р. Міщанин повідомляє, що був обраний ключником кравецького цеху й володів скарбницею цеху, яку тримав удома. У відсутність В. Стасенка до хати зайшли злодії і «зовавши с комори стелю украли цеховие деньги золотих 400 коп. при котрих моих собственных узято 20 талярей» [27,

арк. 2]. Цехмістер шевського цеху разом із братчиками визнали В. Стасенка винним і визначили виплатити цехові гроші по 100 руб. на рік. Ключник В. Стасенко апелював до гетьмана, просив визнати його невинним і посилався на Малоросійський статут. Дійсно, гетьман визнав його не винним у крадіжці цехових грошей і надав указ ніжинському полковнику Івану Хрущову про звільнення В. Стасенко від виплати викрадених цехових грошей [27].

Яскравий приклад взаємодії міського магістрату з різними урядовими інституціями міста та ремісниками в т.ч. становить ще одна справа. У ній представники міського уряду вчинили донесення гетьману Кирилу Розумовському на полкову Ніжинську канцелярію й інших. Урядовці магістрату повідомляють, що за Київською брамою поблизу валу знаходиться земля, яка здавна належала «ковальського цеху, некоторым ковалям» [28, арк. 2]. З часом ці землі перейшли у власність до інших людей, які ковальською справою ніколи не займалися. В результаті дані землі були досить щільно забудовані, а проходу між ними фактично не було. Магістратські урядники занепокоєні, що у випадку пожежі вогонь може перекинутися на інші будівлі, на міську стіну, на місто в цілому та нанести великих матеріальних збитків. З огляду цих причин магістрат просить дозволу в гетьмана згаданим ковалям і слюсарям цеху дозволити будувати свої кузні на іншій магістратській землі далі від міста [28, арк. 2]. Можливо урядники намагалися забезпечити місто від пожежі, що теоретично можливо, адже ковальство передбачає використання вогню, або уникнути привласнення магістратських земель різними полковними інституціями чи багатими купцями. Проте й до сьогодні в топоніміці Ніжина існує Ковалівка, що, дійсно, стоїть осторонь від історичного центру міста.

Відомо також про перехід у 1734 р. восьми членів різницького цеху з-під влади магістрату під протекцію ніжинського полковника Івана Хрущова та коменданта Шестомирова. Цехмістер повідомляє, що ці члени цеху не допомагають виконувати загальні повинності, а посилаються на полковника [29, арк. 3]. У відповідь було надіслано донесення, в якому наказувалося «резникам равно с другими резниками общенародную повинность и всякое учинить в цеху» [29, арк. 3].

Елемент незаконних земельних оборудок із магістратськими землями відомий нам зі скарги до повітового земського суду Меланії Тимошенчихи [30, арк. 1]. Міщанка пояснила, що земельна ділянка дісталася у спадок від діда по матері. Після смерті батька, доки Меланія була малолітня, земля якимось чином перейшла у власність різницького цеху. Меланія Тимошенчиха просила суд повернути їй у власність спадковий двір. Натомість урядники магістрату надіслали пояснення, що різницький цех знаходиться під владою магістрату й оскаржена земля також знаходиться у володінні магістрату. На підтвердження цьому в міському уряді знаходяться жалувані грамоти, а даний позов недоцільний [30, арк. 1].

Отже, в XVII–XVIII ст. місто Ніжин було одним із розвинених торгово-ремісничих центрів Лівобережної України. В місті було багато ремісників, що об'єднувалися у цехи та підпорядковувалися міському уряду – магістрату. Відносини цих двох інституцій визначити досить складно, проте за деякими документами їх суть стає зрозумілою. Магістрат надає цехам земельні ділянки для будівництва цехового дому, будинків і господарських будівель ремісників. Однак у випадку привласнення таких магістратських земель міський уряд, очевидно, був безсилий. Адже скаржаться як ремісни-

ки, так і сам магістрат до гетьмана та Генеральної військової канцелярії. Скаржилися до гетьмана й з інших питань. Усе це показує безсилля міського уряду у вирішенні міських питань і значний авторитет полкової адміністрації серед міщан.

Джерела та література

1. *Борисенко В.Й.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України у другій половині XVII ст. / В.Й. Борисенко – К. : Наукова думка, 1986. – 263 с.
2. *Доманова Г.* Ремісничі цехи ранньомодерного Чернігова / Г. Доманова // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи. – Чернігів : Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда», 2007. – С. 512–519.
3. *Дядиченко В.А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В.А. Дядиченко. – К. : Видавництво АН УРСР, 1959. – 532 с.
4. *Єршов А.* Ніжинські цехи в першій половині XVII ст. / А. Єршов // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали / [під редакцією М. Грушевського]. – К. : Державне видавництво України, 1928. – С. 315–18.
5. *Ефименко А.* Южно-русские братства / А. Ефименко // Южная Русь: Очерки, исследования и заметки / А. Ефименко. – СПб. : Книгопечатня Шмидт, 1905. – Т. 1. – С. 200–309.
6. *Кулаковський В.М.* Міста Лівобережної України у XVIII ст. та чисельність населення в них / В.М. Кулаковський // Історичні дослідження: Вітчизняна історія. – К. : Наукова думка, 1981. – Вип. 7. – С. 63–69.
7. *Кулаковський В.М.* Ремесло і цехова система в містах і містечках Лівобережної України XVII ст. / В.М. Кулаковський // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – К., 1980. – Вип. 14. – С. 53–60.
8. *Кулаковський П.* Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648) / П. Кулаковський. – К. : Темпора, 2006. – 495с.
9. *Лазаревський А.* Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления / А. Лазаревский. – К., 1893. – Т. 2. Полк Нежинский. – 512 с.
10. *Лазаревська К.* Київські цехи в другій половині XVIII та на початку XIX віку / К. Лазаревська // Київ та його околиця в історії і пам'ятниках / [під редакцією М. Грушевського]. – К. Державне видавництво України, 1926. – С. 275–308.
11. *Лазаревська К.* Матеріали до історії цехів на Лівобережній Україні XVII–XIX віку / К. Лазаревська // Записки історично-філологічного відділу УАН. – К., 1925. – Т. 6. – С. 20–33.
12. *Коваленко О.* Ремісничі цехи Полтавського полку першої чверті XVIII ст./ О. Коваленко // Історична пам'ять. – 2012. – № 28. – С. 32–43.
13. *Крапивний Р.* Економічний розвиток Ніжинського полку: історіографія проблеми / Р. Крапивний [Електронний ресурс]. – Режим доступу // http://histans.com/JournALL/mgumstud/mgumstud_2014_1/5.pdf.
14. *Крапивний Р.* Ремесла Ніжинського полку в контексті економічного розвитку Лівобережної України (середина XVII – кінець XVIII ст.) / Р. Крапивний // Ніжинська старовина. – К., 2013. – Вип. 15 (18). – С. 17–23.
15. *Крапивний Р.* Розвиток ремісничих спеціальностей на території Ніжинського полку у середині XVII–XVIII ст. / Р. Крапивний [Електронний ресурс]. – Режим доступу // http://histans.com/JournALL/green/green_2013_16/7.pdf.
16. *Пиріг П.* З історії лісових промислів на Чернігівщині у другій половині XVII–XVIII ст. / П. Пиріг // Сіверянський літопис. – 2006. – № 3. – С. 66–69.
17. *Пиріг П.* Торгівля сіллям на Чернігівщині у другій половині XVII століття. / П. Пиріг // Сіверянський літопис. – 2006. – № 6. – С. 61–64.
18. *Пиріг П.* Торгівля спиртними напоями на Чернігівщині у другій половині XVII століття. / П. Пиріг // Сіверянський літопис. – 1999. – № 3. – С. 160–163.
19. *Пиріг П.* Соціально-економічний розвиток Стародуба в другій половині XVII ст. / П. Пиріг // Сіверянський літопис. – 2011. – № 6 – С. 33–43.
20. *Петровський М.* Надання Ніжину Магдебурзького права у 1625 році / М. Петровський // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали / [під редакцією М. Грушевського]. – К. : Державне видавництво України, 1928. – С. 301–314.

21. *Путро А.И.* Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVII века (Некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития). / А.И. Путро – К. : Вища школа, 1988. – 142 с.
22. *Слабченко М.Е.* Малорусский полк в административном отношении / М.Е. Слабченко. – Одесса : Типография «Техник», 1909. – 436 с.
23. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 51, оп. 3, спр. 13338, 23 арк.
24. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 51, оп. 3, спр. 3255, 6 арк.
25. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 51, оп. 3, спр. 3231, 15 арк.
26. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 51, оп. 3, спр. 2935, 15 арк.
27. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 51, оп. 3, спр. 4017, 3 арк.
28. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 51, оп. 3, спр. 17028, 13 арк.
29. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 51, оп. 3, спр. 4923, 12 арк.
30. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 78, оп. 2, спр. 9, 17 арк.
31. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 786, оп. 1, спр. 2, 102 арк.
32. *Шафонський А.* Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оно наместничество составлено / А. Шафонский. – К., 1851. – 697 с.
33. *Швыдько А.К.* Значение воссоединения Украины с Россией для экономического развития городов Левобережной Украины. / А.К. Швыдько – Днепропетровск : Днепропетровский государственный университет, 1985. – 80 с.
34. *Щербина С.В.* Кравецькі та ткацькі цехи на території Північного Лівобережжя у XVII – на початку XVIII ст. / С.В. Щербина // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2012. – Вип. 70. – С. 46–56.
35. *Щербина С.В.* Цехове ремесло на території Північного Лівобережжя другої половини XVII – початку XVIII ст.: історіографія питання / С.В. Щербина // Сіверщина в історії України. – К. ; Глухів, 2013. – Вип. 6. – С. 199–203.

Лесик Л. Діяльність ремісничих цехів Ніжина та їх взаємодія з міським магістратом (XVII–XVIII ст.)

У статті здійснено короткий огляд історіографії, присвячений питанню діяльності ремісників у місті Ніжин. Висвітлено характер взаємовідносин між міським урядом і ремісниками. Визначено територіальне розташування ремісників у місті.

Ключові слова: Ніжин, магістрат, цех, ремісник.

Лесик Л. Деятельность ремесленных цехов Нежина и их взаимодействие с городским магистратом (XVII–XVIII вв.)

В исследовании сделан краткий обзор историографии посвященный вопросу работы ремесленников в городе Нежине. Показан характер взаимоотношений между городским управлением и ремесленниками. Определено локальное распределение ремесленников в городе.

Ключевые слова: Нежин, магистрат, цех, ремесленник.

Lesyk L. Activities of Nizhyn's guilds and their interaction with the city magistrate (17–18 centuries)

The study made a brief inspection historiography dedicated to the issue of craftsman in Nizhyn. The article describes the relationship between the city administration and craftsman. Analyzed in the article are local distribution of craftsman in Nizhyn.

Key words: Nizhyn, magistrate, shop (or guild), craftsman.

[надійшло до редакції: 30.08.2014 р.]